

Фіалка Михайло Ігорович,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.915:343.85

НЕПОВНОЛІТНЯ ЗЛОЧИННІСТЬ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМКИ ПРОФІЛАКТИКИ

Розглянуто окремі показники неповнолітньої злочинності, визначено найбільш ефективні напрямки профілактики неповнолітньої злочинності на різних рівнях, а саме – загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному.

Ключові слова: неповнолітня злочинність, профілактика, рівні профілактики

Постановка проблеми: В сучасних умовах розвитку України як правової держави дедалі більшу роль відіграє створення нових, ефективних напрямів запобігання й попередження злочинів. Але даний процес можливий тільки за умови досконалого розуміння того суспільно небезпечного явища, якому буде протидіяти суспільство. Тому, враховуючи цей підхід, дослідження окремих видів злочинності відповідно до сучасних реалій має неабияке значення. Зокрема, одним з найважливіших є визначення основних заходів профілактики та припинення неповнолітньої злочинності. Потреба профілактики зазначеної злочинності зумовлена тим, що незважаючи на те, що кількість злочинів скоєних неповнолітніми поступово зменшується, актуальність цієї проблеми не перестає бути нагальною в нашому суспільстві. В наслідок викладеного вище, ми маємо змогу наголосити на тому, що метою нашої статті є здійснення кримінологічного аналізу окремих показників неповнолітньої злочинності і встановлення найбільш ефективних напрямків профілактики на різних рівнях.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Значним внеском у дослідженні та вивченні злочинності серед неповнолітніх та заходів протидії даному явищу стали праці таких вчених як О. Г. Колб, О. Є. Михайлова, В. Ф. Мороз, Н. М. Пісоцької, Н. В. Шость, Н. В. Яницької та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проте надзвичайна динамічність злочинності серед неповнолітніх, її залежність від змін соціокультурних умов життя суспільства не дозволяє вважати проблему цілком вирішеною, багато аспектів даної тематики залишаються дискусійними та потребують додаткового комплексного дослідження.

Таблиця 1

Абсолютна кількість злочинів, що вчинили особи в неповнолітньому віці

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Загальна кількість злочинів зареєстрованих в Україні	440618	420900	401293	384424	434678	500902	515833

Злочини вчинені неповнолітніми	Загальна кількість	26470	19639	18965	15846	15445	17342	17846
	Питома вага (%)	6 %	4,7 %	4,7 %	4,1 %	3,6 %	3,5 %	3,5 %

При цьому динаміка даної злочинності в цьому періоді склала темп зростання 13,3%. Актуальність проблеми обумовлена тим, що в 2005 р. злочини що вчинюються неповнолітніми склали 9,6% від загальної кількості, а в 2011 р. – 6,1%. Ми можемо спостерігати тенденцію зменшення показників злочинності неповнолітніх, яка зазначена у Таблиці 1, що є дуже позитивним явищем. Але, незважаючи на це злочинність неповнолітніх існує та створює певну небезпеку для суспільства.

Таблиця 2

**Кількісний склад осіб, що вчинили злочини
в неповнолітньому віці**

		2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Виявлено осіб, які вчинили злочини		237187	214507	214093	207740	212090	226385	225517
Неповнолітні	Загальна кількість	22767	16966	15572	13541	12956	13950	13654
	Питома вага (%)	9,6%	7,9%	7,3%	6,5%	6,1%	6,2%	6,1%

Неповнолітній не стає злочинцем раптово, на момент вчинення злочину, а формується в межах дії певної сукупності причин та умов. Які, в свою чергу, формують мотивацію окремих злочинних проявів неповнолітніх, що залежить від середовища, в якому сформувалась особистість.

Показники злочинності неповнолітніх, як і злочинності загалом, значною мірою залежать від соціально-економічного стану у країні. Значне загострення соціально-економічної ситуації потягло за собою поширення злочинності взагалі, у тому числі неповнолітніх. У цих складних умовах держава вживає певних заходів для пом'якшення становища із злочинністю неповнолітніх загальносоціальними засобами [1, с. 179].

Становлення особистості потенціального злочинця відбувається, як відомо у родині, школі, під впливом найближчого побутового й дозвільного оточення. Саме в цих ланках соціалізації людини під впливом несприятливих чинників закладаються «ключові» морально-психологічні риси особистості майбутнього злочинця, що надалі обумовлюють його спрямованість, життєві орієнтири, позиції, потреби. Тому пильна увага в руслі спеціально-кримінологічного попередження злочинності неповнолітніх

повинна приділятися ранній профілактиці девіантної поведінки в цих ланках соціалізації людини і насамперед – обстановці в родині, сімейному вихованню. Без серйозної спільної діяльності держави й суспільства по забезпеченню сприятливих умов розвитку підростаючого покоління неможливо успішне попередження злочинності не повнолітніх [2, с. 102].

Протидія злочинності неповнолітніх полягає у проведенні вповноваженими суб'єктами системи заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію факторів, що викликають вчинення неповнолітніми злочинів. В залежності від об'єктів, на які спрямований превентивний вплив, прийнято виділяти три рівні протидії злочинності неповнолітніх: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [3, с. 253].

До заходів загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх належать дії, спрямовані на підвищення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам, реформування освітніх закладів, належне фінансове забезпечення праці вчителів і вихователів. Вони націлені на зменшення протиріч і стабілізацію соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві.

Значну запобіжну роль можуть виконувати школи, центри юнацької творчості, спортивні гуртки і секції, що організують дозвілля підлітків. Слід звернути увагу на можливості громадських організацій (екологічних, просвітницьких) у протидії злочинності неповнолітніх. Великої ваги набуває виховання шанобливого ставлення до пам'яток культури, національних надбань [4, с. 259].

Правову основу загальносоціальної профілактики злочинності неповнолітніх складають Сімейний кодекс України, закони України «Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про загальну середню освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про попередження насильства в сім'ї» та інші нормативно-правові акти.

До спеціально-кримінологічного запобігання потрібно віднести дії (розраховані як на всіх неповнолітніх, так і на їх окремі групи), спрямовані на зменшення негативного впливу криміногенних чинників, а також заходи, скеровані на конкретних осіб з девіантною або злочинною поведінкою з метою недопущення виникнення антисуспільної мотивації.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» суб'єктами здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на такі державні органи: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи об-

ласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [5].

Серед заходів спеціально-кримінологічного запобігання, в певній мірі, в сучасній Україні перевага віддається діяльності органам внутрішніх справ, а саме – підрозділам кримінальної міліції у справах дітей. Працівниками ОВС організується та реалізується проведення рейдів з метою соціального та правового захисту дітей, запобігання їх безпритульності та бездоглядності. Ці профілактичні заходи дають змогу влаштувати безпритульних дітей до закладів соціального захисту та вплинути на дітей, що вживають спиртні напої, наркотичні засоби або психотропні речовини.

Допомогою правоохоронцям стає розширення мережі центрів медико-соціальної реабілітації дітей, хворих на наркоманію та алкоголізм. Також, сприяють профілактиці неповнолітньої злочинності відкриття молодіжних центрів праці, діяльність яких спрямована на професійну орієнтацію і працевлаштування молоді.

На кримінальну міліцію у справах дітей покладено завдання забезпечення профілактичного впливу на підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, мінімізації негативного впливу правопорушуючої поведінки дорослих на дітей, захисту прав неповнолітніх [4, с. 260].

Щодо *індивідуальної профілактичної роботи*, то зазвичай вона здійснюється щодо неповнолітніх, які відносяться до групи ризику вчинення злочину або вже вчинили злочин, у зв'язку з чим потрапили у поле діяльності суб'єктів профілактики, поставлені на профілактичний облік, відбувають покарання або знаходяться у профілактичних закладах, тощо. Індивідуальна профілактика з огляду на об'єкти поділяється на: ранню, спрямовану на усунення або нейтралізацію негативних обставин формування криміногенної спрямованості особи неповнолітнього; безпосередню – спрямовану на усунення кримінальної мотивації, припинення протиправної поведінки неповнолітнього і протидію актуальній криміногенній ситуації; посткримінальну, тобто запобігання рецидиву з боку неповнолітніх, які вже вчинили злочини.

Досвід протидії злочинності незмінно доводить, що ефективне запобігання злочинам неповнолітніх може бути результатом лише об'єднаної і скоординованої, матеріально і організаційно забезпеченої, зацікавленої, політично підтриманої і науково обгрунтованої роботи системи відповідних суб'єктів [3, с. 256-257].

У структурі індивідуальної профілактики правопорушень розрізняють такі організаційні елементи як:

1) прийняття передбачених законом заходів зі своєчасного виявлення неповнолітніх, схильних до скоєння правопорушень, осіб, що негативно на них впливають;

2) вивчення вікових і психологічних особливостей неповнолітніх осіб в цілях недопущення прояву негативної поведінки;

3) розробка програми індивідуального, виховно-профілактичного впливу на правопорушника;

4) організація безперервного контролю за способом життя і поведінки підлітка, реагування на «зриви» і заохочення позитивних зрушень [6, с. 47].

На нашу думку, головну роль в діяльності органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинності неповнолітніх, як за обсягом, так і за порядком застосування, займає метод переконання.

Переконання, як метод профілактики – це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, які здійснюються з метою перетворення антигромадської спрямованості профілактованих і закріплення позитивної соціальної орієнтації. Переконання – основний метод індивідуальної профілактики злочинності. У період перебування осіб на профілактичному обліку можуть досягатися лише найбільшчі цілі. Такими є недопущення вчинення злочину і подолання або нейтралізація основних антигромадських орієнтацій, які можуть призвести до вчинення правопорушень. Кінцева мета – це перевиховання суб'єкту, сформування переконань, поглядів, характеристик людей нашого суспільства. Вона визнається досягнутою, якщо особа не через страх, а за переконанням не порушує законів і норм моралі. Кінцеві цілі досягаються в процесі подальшого виховання громадянина всіма методами, якими володіє суспільство. Слід підкреслити, що посадові особи органів внутрішніх справ, здійснюючи профілактичний вплив на індивідів, як правило, досягають найбільшої ефективності, коли вони повною мірою використовують можливості колективів і неформальних груп, які є авторитетними для виховання.

Варто сказати й про те, що метод примусу, реалізований через конкретні профілактичні форми діяльності, має, на відміну від методу переконання, чіткіші нормативно окреслені рамки. Реалізація примусових заходів у профілактичному процесі істотно торкається інтересів особи, може обмежувати її права і, внаслідок цього, повинна відповідати вимогам законності. Тому законодавець, коли йдеться про права й інтереси особи, чітко визначає рамки дії примусу [7, с. 85-86].

Одним із органів державної влади, який у своїй діяльності щодо неповнолітніх часто використовує метод примусу, як ми вже раніше наголошували, є кримінальна міліція у справах дітей, яка створена з метою профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку. Функціонально ця служба належить до блоку кримінальної міліції МВС України. Відповідно до чинного законодавства, КМСД проводить роботу, пов'язану з запобіганням правопорушень дітей; виявляє, припиняє та розкриває злочини, вчинені дітьми; здійснює досудову підготовку матеріалів про пра-

вопорушення; проводить розшук дітей, які залишили сім'ю, навчально-виховні заклади та спеціальні установи для дітей; розглядає в межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми.

Працівники КМСД виявляють причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживають у межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення, беруть участь у правовому вихованні дітей; повертають дітей до місць постійного проживання, навчання або направляють їх до спеціальних установ для дітей, яких було підкинуто чи які заблукали, чи залишили сім'ю, спеціальних навчально-виховних закладів [8, с. 94].

Форми переконання, які застосовуються міліцією для попередження правопорушень неповнолітніх, надзвичайно різноманітні і тому досить важко їх чітко класифікувати. Проте якщо розглянути точки зору дослідників, то основні організаційно-тактичні форми можна згрупувати в такі блоки:

1) залучення осіб, до яких застосовуються засоби профілактичного впливу до суспільно-корисної діяльності, працевлаштування тощо;

2) надання належної педагогічної, психологічної, соціальної допомоги, стимулювання адекватної самооцінки особистості неповнолітнього;

3) профілактична бесіда;

4) обговорення поведінки правопорушників у колективах учнів, трудових колективах, дитячих і молодіжних громадських організаціях.

Класифікація діяльності органів внутрішніх справ по попередженню злочинності серед неповнолітніх постає у двох видах: напрямок діяльності і місце профілактики.

Перший вид у залежності від об'єкта, на який спрямована профілактична діяльність, можна розділити на такі ділянки:

- робота з неблагополучними родинами;
- з дорослими, які втягують неповнолітніх у злочинну діяльність;
- з підлітками, які вчиняють правопорушення;
- з кримінальними, антисоціальними угрупованнями підлітків;
- з іногородніми;
- загально профілактична робота.

Другий блок у залежності від місця, де здійснюється профілактична робота, можна розділити на такі ділянки діяльності:

- за місцем проживання;
- за місцем роботи;
- за місцем навчання [7, с. 86-88].

Передбачається практичне втілення випробуваних часом і ефективних некаральних впливів на неповнолітню особу, яка вчинила злочин – пробації, відновлювальної юстиції, медіації, які є складовими системи ювенальної юстиції – тієї ланки судової системи, яка в демократичному світі опікується неповнолітніми

в їхньому конфлікті із суспільством чи законом. Її метою є соціальна реабілітація неповнолітніх.

Фахівці звертають увагу на наявний взаємозв'язок певних проблем у поведінці дітей у тих родинах, яким притаманні недостатні виховні навички батьків. Тому у всьому світі зростає кількість впроваджених освітніх профілактичних програм. Головна їх мета – поліпшення практичного виховання дітей, яке повинно призвести до покращення їхньої поведінки. Найефективнішими наразі є спеціальні уроки, коли батьків навчають навичкам переговорів щодо розв'язання конкретних проблем і конфліктних ситуацій у родині, вмінню уважно стежити за поведінкою своїх дітей, визначаючи час їх відсутності вдома, сфери інтересів, уподобань і коло друзів.

Інша категорія – програми запобігання злочинності неповнолітніх, спрямовані на поліпшення молодіжного дозвілля. Кримінологи вважають безцільне марнування часу і неструктуроване дозвілля неповнолітніх негативним чинником, який впливає на підвищення рівня злочинності. Навпаки, «свідоме» дозвілля може утримувати їх від делінквентних вчинків. Проте це дуже часто залежить від конкретних форм проведення вільного часу і, безперечно, не може бути панацеєю від делінквентності як такої (відомо, що чимало злочинів вчиняються заради розваги або бажання пережити «гострі відчуття») [4, с. 261].

Досвід доводить, що без комплексного підходу у боротьбі з негативними явищами в молодіжному середовищі ефективної роботи в цьому напрямі досягти практично неможливо. Тому мають бути скоординовані зусилля всіх зацікавлених центральних, та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадських організацій і безумовно сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александров Ю. В. Кримінологія: Курс лекцій / Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.
2. Голіна В. В. Деякі особливості сучасної злочинності неповнолітніх та шляхи її подолання // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип.62. – 207 с.
3. Кримінологія. (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів Блага А. Б., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. – Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. – 390 с.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>. – Редакція від 09.06.2013.
6. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнів професійних закладів освіти : навч.-метод. посібник / Г. Є. Гребенюк,

В. В. Дегтярьов, А. Л. Протопопов; За ред. Г. Є. Гребенюка – К. : Наук. світ, 2001. – 86 с.

7. Черепненко О. О. Методи діяльності органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинності серед неповнолітніх / Черепненко О. О. // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. – Харків : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – 244 с.

8. Мороз Л. Підготовка кадрів кримінальної міліції у справах дітей до здійснення профілактичної діяльності / Мороз Л. // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – С. 94-100.

Рассмотрены отдельные показатели несовершеннолетней преступности, определены наиболее эффективные направления профилактики несовершеннолетней преступности на различных уровнях, а именно – общесоциальном, специально-криминологическом и индивидуальном.

Ключевые слова: *несовершеннолетняя преступность, профилактика, уровни профилактики*

Several specific parameters minor crime defined in ways that prevent juvenile crime at various levels – namely, the general social specially-criminological and individual.

Key words: *juvenile crime prevention, levels of prevention*

Стаття надійшла до редакції 06.10.2013
